

Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet

Turska žena u delu “Pisma iz Niša o haremima” Jelene Dimitrijević
-master rad-

Mentor:
Prof. dr Ksenija Aykut

Student:
Olga Petković

Beograd, 2015.

Sažetak

Delo "Pisma iz Niša o haremima" sadrži opise običaja i životnog stila turskog ženskog živilja na teritoriji grada Niša u periodu nakon oslobođenja od osmanlijske vlasti (1878). Spisateljica vodi čitaoca kroz sve aspekte njihovih života od shvatanja, odnosa, obreda, preko oblačenja i držanja, pa sve do predstave koju je sama spisateljica stekla o njihovim uverenjima i razmišljanju o spoljašnjem nemuslimanskom svetu.

Ovim postupkom ona izlaže širem auditorijumu svet skriven iza vela tajne a možemo videti i način na koji je književnica uspeła da zapliva u vode njihove kulture i običaja, naučivši, slušanjem prevashodno, njihov jezik preko koga je primala informacije i objašnjenja o svim događajima kojima je prisustvovala i situacijama kojima je svedočila.

Ona je u svome delu sve prethodno navedeno reprodukovala i interpretirala srpskom transkripcijom osmanskih izraza uz dodatna objašnjenja u sopstvenoj režiji kako bi čitaocu bili još jasniji termini i elementi onoga što je prenosila na papir. Uprkos tome što to radila na jedan objektivn i živopisan način, njen putopis je ipak pao u zaborav na neko određeno vreme do skorašnjeg osvrta na njen život i dela.

Ključne reči: turska žena, fizički i psihički profil Turkinja, haremski običaji, Pisma iz Niša o haremima, Jelena Dimitrijević

Abstract

The book *Letters about harems from Nis* describes the customs and lifestyle of Turkish women in the town of Nis during the period that came after the liberation from the reign of the Ottoman Empire (1878). The writer tells the reader about all the aspects of their lives, their beliefs, relationships, customs, style and attitude, including her own impressions about their beliefs and their thoughts about the outer, non-Muslim world.

This is her way of revealing the world hidden behind the veil of mystery to the wider audience, showing us how she made her way into their culture and customs by learning the Turkish language, mostly just by listening to them speak, the language that was her source of information and interpretation of all the events she had witnessed.

She reproduced and explained everything she had experienced using the Serbian transcription for all Ottoman phrases, adding her own comments to her writing, to enable the reader to understand better all the terms and the elements of the story. In spite of her objective and effective writing, her travel stories remained forgotten until the recent retrospect of her life and work.

Key words: Turkish woman, physical and psychological profile of Turkish women, customs of harem, *Pisma iz Niša o haremima*, Jelena Dimitrijevic

Sadržaj

1. Uvod.....	5
2. Jelena Jov. Dimitrijević.....	7
3. Pisma iz Niša o haremima.....	12
4. Fizičko portretisanje niških Turkinja.....	16
5. Psihološki portret niških Turkinja.....	23
6. Haremski običaji.....	26
6. 1. Odnos Srpkinja prema haremskim običajima.....	28
7. Odnos prema sredini.....	30
7. 1. Muško-ženski odnosi.....	30
7. 2. Odnos Turkinja prema hrišćankama.....	32
8. Zaključak.....	34
9. Literatura.....	36

1. Uvod

Master rad „Turska žena iz Niša u delu *Pisma iz Niša o haremima* Jelene Dimitrijević“ predstavlja prikaz mističnog sveta *haremluka* (tur. haremluk) koji spisateljica sve vreme oslovljava sa *haremem* (tur. harem) i koji je dugo vekova bio skriven od očiju „nevernika“.

Naišavši na ovakvo njeno korišćenje termina harem za označavanje ženskog življa koji je kod nas definisan terminom haremluk, osetili smo potrebu da navedemo definicije ova dva termina iz naših i stranih rečnika. Škaljić u svom rečniku turcizma haremluk definiše kao: „Haremluk (aremluk) 1. žensko odeljenje u muslimanskoj kući. Stare muslimanske kuće imale su odeljenje za žensku čeljad ”harem” ili ”haremluk” u koje strani muškarci, koji nisu ukućani niti srodnici, nisu zalazili, i muško odeljenje ”selamluk” (tur. selâmluk), gde su se primali gosti – muškarci“¹. U rečniku Matice Srpske: „haremluk m v. harem (1); (1. odeljenje za žene u muslimanskim kućama)”². Dok rečnik turskog jezika, koj je izdalo Tursko lingvističko društvo termin definiše kao: ”obaveza supruge (prema mužu)”³.

Sa druge strane, termin harem pored značenja koja se poklapa sa definicijom haremluka, tačnije odvojnog mesta boravka samo za žene, obuhvata i značenje žene, odnosno ženskog sveta. J. Dimitrijević u svom delu harem definiše kao: „Harem, turske žene“⁴. Škaljić, između ostalog, harem definiše kao: "2. odrasla ženska čeljad, žena, domaćica"⁵. Rečnik Matice Srpske beleži: „harem m tur. 1. odeljenje za žene u muslimanskim kućama. 2. a. sve žene jednog muslimana. b. šalj. skup, mnoštvo žena. 3. dvorište”⁶. M. Vujaklija, u svom leksikonu izdvaja da je harem: “1. mesto gde nije svakom slobodan pristup (napr. hram u Meki); 2. naročito odvojeno odeljenje u muslimanskoj kući u kome borave žene”⁷. U rečniku Turskog lingvističkog društva, harem je definisan kao: “1. izdvojeni deo za žene u kući i na dvoru, 2. sve žene koje žive u ovom delu, 3. žena, supruga”⁸.

---

¹ A. Škaljić, *Turcizmi u srpsko – hrvatskom jeziku*, str. 315.

² *Rečnik srpskohrvatskoj književnog jezika*, str. 713.

³ *Türkçe sözlük*, str. 1049.

⁴ J. Dimitrijević, *Pisma iz Niša o haremima*, str. 21.

⁵ A. Škaljić, *Turcizmi u srpsko – hrvatskom jeziku*, str. 315.

⁶ *Rečnik srpskohrvatskoj književnog jezika*, str. 713.

⁷ M. Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza*, str. 990.

⁸ *Türkçe sözlük*, str. 1049.

Možemo da zaključimo da je spisateljica koristeći reč harem zaista mislila na žensko življenje u muslimanskim kućama (haremluk) i da nije došlo do zloupotrebe termina pošto se iz priloženog vidi da se definicije ova dva termina poklapaju.

Svojim delom Jelena Dimitrijević otkriva dugo čuvanu tajnu pružajući čitaocima, ne samo muslimanske običaje koji su utkani u tursku tradiciju, već i vrlo detaljan opis fizičke lepote turskih žena i čitavu kompleksnost njihovih karaktera, interakciju koju su imale sa ljudima koje ih okružuju: porodicom, supružnicima, muslimanskim i nemuslimanskim prijateljicama.

Master rad čini nekoliko poglavlja gde se prvo govori o Jeleni Jov. Dimitrijević i njenom životu i stvaralaštvu. Zatim, prikaz prvog proznog dela ove književnice „Pisma iz Niša o haremima”, fizičko portretisanje koje uključuje opisivanje fizičke lepote, garderobe, frizure i šminkanja kao i psihološko portretisanje koje obuhvata široku lepezu dobrih i loših karakternih osobina. Običaji kod niških Turkinja podeljeni su u dve kategorije: na običaje vezane za svadbu i svakodnevne običaje koji su se nalazili u folklornoj tradiciji niških muslimanki, kao i odnos hrišćanskog stanovništva prema njima i njihovim običajima. Pri kraju su definisani odnosi prema sredini, preciznije odnos koje su Turkinje imale prema muškarcima i obrnuto, kao i odnos prema nemuslimankama i master rad se završava zaključkom.

2. Jelena Jov. Dimitrijević (1862-1945)

„...Na kraju kao predsednik Jugoslovensko-ruskog studentskog saveza, meni je mило da Vam kažem, koliko je god ovaj Savez učinio korisnih i lepih dela, da nijedno nije lepše i bolje nego što je organizovao ovu Vašu proslavu. Savez je tim Vama odao dužno i zasluženno priznanje, a sebi je učinio visoku čast. Primate, Poštovana Gospodo, izraze moga najdubljeга poštovanja i najsrdačnijeg čestitanja”⁹.

U *Listu za zabavu, pouku i književnost, Bosanska vila* iz 1899. godine, Nikola T. Kašiković daje najdetaljniji pregled spisateljiciniг života: „Jelena se rodila u vremenu kada je srpska poezija dostigla svoj najviši vrhunac, onda kada je Jakšić najljepše pjevao, kada je Zmaj najdirljivije u liru udarao, kada je i Kaćanski najljepšim glasom kroz pjesmu zborio, 62. godine, a to znači u doba najljepšeg cvetanja srpske poezije. U prestonom gradu pošljednjega cara srpskoga, u Kruševcu dvadesetog marta, osmjehnuo se prvi put zrak sunčani na život Jelenin. Ocu njenom bilo je ime Nikola, a materi Stamenka, od roda kneza Milojka iz Aleksinca.“¹⁰ Rođena je 1862. godine u Kruševcu kao deseto dete trgovaćke porodice, Dimitrijevićeva je od ranog detinjstva pokazivala veliku zainteresovanost za čitanje, nauku i književno stvaralaštvo, ali joj je zbog povrede oka, branjeno da čita. Slobodu pronalazi u svojoj devetnестoj godini udajom za Jovana Dimitrijevića, artiljerijskog potporučnika, koji je podržavao njen čitalački entuzijazam, kao i sklonost ka peru.

Godine 1881. sa svojim suprugom odlazi u Niš, u kojem će ostati punih sedamnaest godina. Ovaj boravak biće prekretnica u njenom književnom stvaralaštvu. Tamo se upoznaje sa turskim ženama u kućama u Nišu te na taj način nastaje njena općinjenost Istokom koja će trajati do kraja njenog života. U ovom periodu poćinje da ući strane jezike, kao i da objavljuje svoje prve radove: „Vaspitavana u patrijarhalnom okruženju skromne kruševaćke sredine u kojoj je rođena, Jelena Dimitrijević čekala je trenutak da iskaže svoj spisateljski dar, koji se oslobađa 1894. godine kada

---

⁹ Pismo P. Popovića, predsednika Udruženja, povodom odlikovanja Jelene Dimitrijević, zajedno sa nekolicinom istaknutih književnika i umetnika, ordenom Sv. Save četvrtog stepena. Citirano iz: A. Stjelja, *Jelena J. Dimitrijević – tragom prve priznate srpske književnice*, str. 347.

¹⁰ Citirano iz: A. Stjelja, *op. cit.*, str. 341.

objavljuje prvu zbirku poezije jednostavnog naziva *Jelenine pesme*. I pored toga što je pisala poeziju lirskog prizvuka baveći se ženskom sudbinom, njen celi život bio je obeležen željom da sruši tabue i prevaziđe okvire orijentalnog nasleđa iz koga je potekla¹¹. Njeno očaranje Nišem i novootkrivenim orijentom podstaklo je da napiše, i 1897. godine objavi knjigu *Pisma iz Niša o haremima*, a početkom 20. veka, u duhu inspirisanim Orijentom, izdaje i nekoliko pripovedaka u kojima su protagonistkinje turske žene.

G.Stefanovic smatra da: "Jelena spada u red plodnih pisaca, i uprkos tome što u periodu u kojem je ona stvarala nije postojao veliki broj afirmisanih srpskih spisateljica, pored samostalnih izdanja, poezija i proza Jelene Dimitrijević našle su svoje mesto u knjigama i zbornicima, poput Srпкиnje, Materinske čitanke, Antologije hrvatskog i srpkog pesništva, potom u kalendarima Bosanac, Graničar i Vardar i časopisima Srpski književni glasnik, Brankovo kolo i dr."¹².

Nakon napuštanja Niša sa suprugom prelazi u Beograd, gde će ostati do kraja života. Svoj doprinos daje tokom Balkanskih ratova i u Prvom svetskom ratu u kojem gubi svog supružnika, i to ne samo supruga, već i velikog prijatelja i muškarca koji ju je podržavao, što se u tom patrijahalnom vremenu moglo smatrati jednom vrstom fenomena. U mirovnim vremenima, Dimitrijevićeva se otiskuje na brojna putovanja, koja je planirala sa svojim suprugom, te je najveći deo svog života provela na putu. Još jedna činjenica vezana za ovu spisateljicu jeste da je bila jedna od retkih ljudi koja je proputovala ceo svet "putujući Evropom, Afrikom, Azijom i Amerikom imala je priliku da se upozna sa tamošnjim načinom života i ta je iskustva detaljno i verno prenela u svoje putopise. Takođe, imala je i izuzetnu čast da na tim putovanjima upozna, u svetskim okvirima, važne i istaknute ljude"¹³. Utiske sa ovih putovanja i iz upoznavanja novih kultura, kao i ljude koje je na tim putešestvijima upoznala, pretočila je u svoje putopise, koji obično nose imena država koje je posetila. Na ovaj način autorka je pružala mogućnost i drugim ljudima, koji nisu bili sličnog materijalnog statusa, da bar na neki način i oni putuju i otkrivaju misteriozne delove naše planete i proniknu u daleke krajeve sveta, sve do samih njihovih rubova.

Preminula je aprila 1945. godine u Beogradu. Pored objavljenih dela, ostavlja za sobom i rukopise: „autobiografski roman *Melpomena*, zapisi o Grčkoj, *Pod nebom večno plavim*, poeziju, nekoliko pripovedaka i beleške. Tri rukopisne zbirke iz njene zaostavštine jesu *Starinski glasovi*,

---

¹¹ G. Stevanović, *Prvi svetski rat iz ugla srpskih umetnica*, str. 43.

¹² *Ibid*, str. 43.

¹³ A. Stjelja, *op. cit*, str. 345.

Suncu za sunce i zbirka iz tridesetih godina, napisana u Parizu, na francuskom *Au soleil couchant*¹⁴.

Pored svog književnog rada bila je veliki borac i na društvenom planu „kao i većina aktivistkinja njenog kova, boreći se za prava žena i njihovu emancipaciju. Bila je najmlađa članica *Podružine Ženskog društva* u Nišu, a potom član književnog odbora beogradskog lista *Domaćica*. Kao i Nadežda Petrović, za vreme Balkanskih ratova obavljala je posao bolničarke. Bila je predsednica humanitarno-patriotskog ženskog društva *Kolo srpskih sestara*, a i jedan od pokretača ilustrovanog kalendara *Vardar*¹⁵.

Biti spisateljica s kraja 19. i početkom 20. veka, nije bio lak zadatak, posebno ne u patrijarhalnoj sredini u kojoj je smatra da žena nema potrebe da se bavi pisanjem. Ali, to nije bio i slučaj sa našom autorkom. U svom radu A. Stjelja izdvaja sledeće: „O Jeleni J. Dimitrijević su za njenog života manje-više pohvalno govorili njeni savremenici i književni kritičari poput Jovana Skerlića, Anđe Bunuševac, Isidore Sekulić, Nikole T. Kašikovića i dr. Zbog njenog izuzetno nadahnutog pripovedanja o Orijentu upoređivali su je sa azerbejdžanskim pesnikom Mirzom Šafijem, grčkom pesnikinjom Sapfo, i srpskim pesnikom Jovanom Ilićem, a zbog načina na koji je oslikavala život Turkinja i sa hrvatskom pripovedačicom Jagodom Truhelkom, koja je kroz svoja dela prikazivala muslimansku Bosnu¹⁶.

Nakon smrti pripovedačice, nestaje i interesovanje za njeno stvaralaštvo. Nakon gotovo tri decenije književnici sa ovih prostora počinju da istražuju ponovo impresivno Jelenino stvaralaštvo, i pojavljuje se veliki broj radova vezanih za život i književni korpus ove autorke¹⁷. Zatim, 28. i 29. oktobra 2004. godine, u Nišu je organizovan naučni skup pod nazivom *Jelena Dimitrijević: Život i delo*.

Smatramo da bibliografija ove, u jednom periodu nepravedno zapostavljene spisateljice zaslužuje da bude posebno navedena. Iz nje se može jasno videti njeno interesovanje za položaj i život žena sa Istoka.

Bibliografija Jelene Jov. Dimitrijević:

---

¹⁴ Preuzeto sa sajta: <http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr-lat/authors/jelena-dimitrijevic>.

¹⁵ G. Stevanović, *op. cit*, str. 44.

¹⁶ A. Stjelja, *op. cit*, str. 345.

¹⁷ Detaljnije o recepcijama nastalih nakon smrti spisateljice u: <http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr-lat/authors/jelena-dimitrijevic>.

Monografije¹⁸:

- Pesme I (Jelenine pesme) (1894)
- Pisma iz Niša o haremima (1897)
- Đul Marikina prikažnja (1901)
- Fati-sultan/ Safi-hanum/ Mejrem-hanum (1907)
- Nove (1912)
- Amerikanka (1918)
- Pisma iz Soluna (1918)
- Pisma iz Indije (1928)
- Pisma iz Misira (1929)
- Novi svet ili U Americi godinu dana (1934)
- Une vision (1936)
- Sedam mora i tri okeana. Putem oko sveta (1940)

Pripovetke i članci¹⁹:

- Sveti Pantelej (1898)
- Srpska devojka (1900)
- Safi-hanum (1901)
- Nikolać Malebašija (1903)
- Batka Bunča i Strinka Marič (1905)
- Na Kosovu (1906)
- Pisma iz Soluna (1908. i 1909.)
- Na terasi (1911.)
- Sprovod heroja (1913)
- A gde ti je brale sine (1913)
- Žena (1913)
- U Americi "nešto se dogodilo" (1924)
- Zambak-hanum (1924)

---

¹⁸ Preuzeto sa sajta: <http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr-lat/authors/jelena-dimitrijevic>.

¹⁹ *Ibid.*

- Kilogram brašna (1926)
- U gradu velikog indijskog pesnika. Dom Tagora bez svog gospodara (1927)
- Od Kaira do Jerusalima (1931)
- Pismo gđe Jelene Dimitrijević od 26. avgusta (1933)
- Moja rupija i snekčarmerove gajde (1935)
- Sveta voda (1938)

3. Pisma iz Niša o haremima

Prvo prozno delo Jelene Dimitrijević je upravo epistolarni putopis „Pisma iz Niša o haremima“ objavljeno u Beogradu 1897. godine. Razlog za pisanje i objavljivanje ovakvog dela je dvojak. Prema rečima S. Petković: Jelena Dimitrijević je poznavala kao retko ko orijentalni život, a i zanimanje za običaje doskorašnjih gospodara bilo je veliko. Tako je postojao dvostruki razlog da se objave *Pisma iz Niša*, svojevrsan i po mnogo čemu nesvakidašnji putopis²⁰. Problem na koji se može naići jeste problem definicije putopisa. Po našem mišljenju ovo delo ne kazuje ništa o putovanju, već se odigrava u oslobođenom Nišu, tačnije u turskom delu grada, ono je i dalje putopis, zato što čitaocima vodi na tajanstveno putovanje kroz zabranjeni svet turskih žena.

U trenutku pisanja ovog dela, u Srbiji je živeo romantizam kao stil i veličanje nacionalnog duha i patriotizma, “međutim, demistifikacijom svakodnevice niških muslimanki, Jelena takođe pokazuje pionirsku brigu za problem manjinske kulture u sopstvenom okruženju. Ne treba, ipak, prevideti i njenu jasno naglašenu nacionalnu distancu spram predmeta interesovanja koja ga definiše kao drugačije, drugo, dok ideju o nacionalnoj različitosti uspostavlja kao konstrukt utemeljen na subjektivnom iskustvu upravo te iste različitosti²¹. Bez obzira na to, u delu jasno provejavaju patriotska osećanja spisateljice, koje ona ne krije od svojih čitalaca.

Putopisi se sastoje iz šesnaest pisama od kojih svako nosi naziv i kao takva se mogu smatrati zasebnim celinama i mogu se čitati odvojeno. Pisma je pisala svojoj prijateljici koju je oslovljavala samo sa N. Delo odiše spontanošću i jednostavnošću „zbog toga, a i zbog svoje spoljašnje organizacije, ova knjiga asocira na dokument, faktografski prenetu sliku iz života“²².

Knjiga se može podeliti u tri celine:

1. Uvodni deo, koje predstavlja prvo pismo
2. Haremi i svadba, četrnaest pisama koji opisuju svadbu
3. Zaključak, poslednje pismo koje se ne tiče svadbe i kojim se zaokružuje autorkino pripovedanje

U uvodnom pismu koje nosi naziv *Prvi put u Nišu*, Dimitrijevićeva objašnjava razlog svog pisanja: “Nije mi jednom prozborila sirota M., moja drugarica iz detinjstva, kada se znalo da ću

²⁰ S. Petković, *Jelenina pisma*, str. 7.

²¹ A. Stjelja, *Elementi tradicionalnog i modernog u delu Jelene Dimitrijević*, str. 111.

²² J. Jovanović, *Niš i Nišlije u prozi Jelene Dimitrijević*, str. 6.

živeti u lepom Nišu: "Upoznaj se sa bulama; vidi njihove običaje, naročito svadbene; opiši mi ih..."²³.

Kada je prvi put otišla u Niš, otišla je kao gost, drugi put je otišla kao političarka, a treći put sa svojim suprugom, i tamo je živela dugi niz godina. Pišući o Nišu koji je pre tri meseca oslobođen od vekovnog turskog ropstva, uviđa se patriotsko osećanje i toplina prema hrišćanstvu: "O sveto mesto! Pet stoleća si stenjalo pod jarmom turskim, a svaka ti stopa zemlje krvlju prolivena iz koje izniče tvoje oslobođenje! Na bedemu gradskom leprša se zastava srpska zastava srpska-slaveći pravdu Božiju i slobodu tvoju. Polumesec ustupi mesto zlaćanom krstu, pokloni mu se i nestade ga!"²⁴. Njen patriotizam ni tada ne jenjava, kroz čitavo delo, ona svoju prijateljicu nazova Srpkinjicom, a sebe hrišćanskom Srpkinjom.

Drugi deo knjige, tačnije, deo od drugog do petnestog pisma, odnosi se na sudbinu mlade muslimanke Hajrije koja se udaje za bogatog Ali-bega, običaje vezane za taj važan događaj, ali i gotovo fotografski prikaz fizičkog izgleda hanuma u tom periodu i vrlo pronicljivu psihološku analizu aktera: „Mlada i mladoženja nisu imaginarne ličnosti, već pojedinci sa ličnim osećanjima, karakterima, socijalnom pozadinom. Spisateljka se nije zadržala samo na opisu običaja i obreda, već je pravila i male, ovlašne portrete ličnosti”²⁵.

Svako pismo nosi naziv jednog fragmenta koji se odnosi na svadbu. Krećući od k'z-bakmak²⁶ (ugleda), provodadžisanja i gledanja lepote devojkje od strane porodice momka koji je za ženidbu, preko k'z-aramak²⁷ (prosidbe), ničaha²⁸ (venčanja), duđuna²⁹ (venčanja), boje³⁰, hamama, kjučukk'na³¹ i bujuk'na geđesi³² (malo i veliko veče kane), što predstavlja devojačko veče u kojima se nevesta i hanume vesele u domu mlade, kao i jende-đuni³³, dan kada se dolazi po nevestu. U svakom od ovih pisama detaljno su opisani običaji koji se vezuju za taj dan, izgled hanuma, ali i njihovo ponašanje i međusobna interakcija, kao i interakcija sa osobama suprotnog

---

²³ J. Dimitrijević, *op. cit.*, str. 17.

²⁴ *Ibid*, str. 18.

²⁵ S. Petković, *op. cit.*, str. 10.

²⁶ tur. kız bakmak.

²⁷ tur. Kız aramak.

²⁸ tur. nikâh.

²⁹ tur. düğün.

³⁰ tur. boya.

³¹ tur. küçük kına gecesi.

³² tur. büyük kına gecesi.

³³ tur. yenge günü.

pola i religije. Svako od sledećeg pisma otkriva više o haremu i ženama koje u njima obitavaju, ali i otkriva Hajrijinu sudbinu.

Hajrija je devojka od šesnaest leta koja se udaje za bogatog mladića Ali-bega, ali ga ne voli. Ona je zaljubljena u Carigradađana Hajrudina-Hasan-bega, ali zbog razlike u imućstvu, njegova majka ne dozvoljava venčanje. Hajrijine prijateljice znaju za njenu muku, i sama autorka je primetila da je nevesta oslabila i da je tužna, ali i da je prihvatila svoju sudbu, kao svaka muslimanka. Hajrija učestvuje u svim obredima i veseljima, kako pravila nalažu, i na kraju odlazi svome novom domu i novoj porodici.

Značajan element putopisa iz Niša predstavljaju i vrlo vešto umetnute sevdalinke. One kao deo orijentalne književnosti, u ovom delu konkretno prate svadbene običaje i imaju funkciju isticanja folklorne tradicije. Čitavo delo obiluje pesmama, delovima pesama, stihovima, polustihovima adekvatnim za jedno svadbenu veselje. Najviše ima obrednih svadbenih pesama, potom ljubavnih, zatim pesama uz čoččke igre kao i pesama uz haremske igre.

Takođe, jezik kojim autorka pripoveda je drugačiji nego u prvom pismu. U ovom delu koristi veliki broj turcizama, kao i turskih reči. Nema sumnje da je autorka odlično poznavala turski jezik, te je počela govoriti poput Turkinja: „Jelena J. Dimitrijević je poznavala orijentalnu književnost i knjige muslimanskih putopisaca po našim krajevima. Ona je dakle, tu književnost upijala sa izvora i tako stekla naviku za kitnjastim pisanjem. Ono može da zasmeta sadašnjem čitaocu, ali je bilo nezaobilazno u njenom delu iz razloga što se Jelena ugledala na orijentalne pisce i što je želela da svoj govor što više približi muslimankama. Sama je primetila da Turkinje vole deminutiv te se i ona trudila da ga upotrebljava kad o njima piše i da se njima obraća na način na koji su to one činile“³⁴.

U trećoj celini knjige, tj. poslednjem pismu koje nosi naziv saba'-ćeifi³⁵ (jutarnja volja, dobro raspoloženje)³⁶, autorka provodi dan sa svojim prijateljicama bulama³⁷. U ovom pismu ona zaokružuje priču koju je kroz čitavo delo pripovedala. Najpre, u razgovoru sa muslimankama pruža uvid u jednu nepoznatu svakodnevicu turskih Nišlijska, da dominantnost muškaraca u njihovoj kulturi i nije toliko jaka koliko se njoj činilo. Tada ujedno i saznaje da Turkinje napuštaju Niš i odlaze nazad u Osmanlijsko carstvo. Njihov plač za Nišem srce para: „*A Niš! Džan's Niš! (...) Mi*

---

³⁴ A. Stjelja, *op. cit.*, str. 117.

³⁵ tur. sabah keyfi.

³⁶ J. Dimitrijević, *op. cit.*, str. 119.

³⁷ Muslimanska žena.

*te milujemo o, Allah! A ti nam ne daš nijednu šaku zemlje... pomreše ti deca u tuđini*³⁸. Jelenu ove suze ne bole, već iznosi: *Što im je kriv Niš? Ne napuštaju li ga, s dana u dan, jedni po jedni, sami; da bi se oprostili tuđe vlasti, i da bi se našli u svom carstvu, u zemlji gde se čovekove posvednevne potrebe nabavljaju „jeftino i s malo truda“!*³⁹. Svoje pripovedanje spisateljica završava saznanjem o smrti Hajrije koja je umrla od jektike, a možda i od tuge za svojim nesuđenim.

---

³⁸ J. Dimitrijević, *op. cit.*, str. 140.

³⁹ *Ibid.*, str. 140.

4. Fizičko portretisanje niških Turkinja

Zahvaljujući Jeleninom vrlo plastičnom opisu može se dobiti slika orijentalnog Niša s kraja 19. i početkom 20. veka: „Jedan od elemenata kojim se Jelena poslužila u dočaravanju života haremskih žena su i opisi, koji kao da podsećaju na priče iz Hiljadu i jedne noći. Lepota žena i mladih devojaka-hanuma opisana je vrlo detaljno. Unutrašnji dekor kuća i bašti upućuju na nameru književnice da nam na što verodostojniji način predstavi kako žive muslimani u Nišu. Opisi su deo Jeleninog književnog postupka, u kom god rodu da se oprobala. Oni su vrlo značajan element koji se, zaavisno od svrhe, može posebno tumačiti. Zahvaljujući podrobnim i plastičnim opisima, ovo delo postaje vredno sa antropološkog i etnološkog stanovišta. Oni dakle, nemaju samo funkciju ulepšavanja književnog teksta već i šire značenje“⁴⁰.

Na osnovu Jeleninog izuzetno detaljnog opisivanja, čitaocu se približava sve ono što spisateljica vidi, i poput pravog putopisa, čitaocu pruža komadić atmosfere u kojoj autorka obitava: „*Pa i ova odaja, u koju nas uvedoše, kao ona stare Nišlijke, imala je svoj šareni tavan, (...); niske mindere⁴¹, crvenu čohu, šarena šiljeta⁴² i pirotski ćilim. (...) Na sred sobe stajao je veliki bakarni mangal⁴³; u pepelu mu zapreto zeleno, zemljano ibriče⁴⁴. Kraj mangala, na poslužavniku, sva potreba za kavu: dve šarene kutije, u jednoj je kava a u drugoj šećer; šoljice, zarfovi⁴⁵, kašičice i od nekakvog žutog metala džezvica taman za jednu kavu, jer kod njih se za svakog gosta po na osob kava kuva. U ove hanume bejahu šareniji rafovi⁴⁶ no u stare Nišlijke. (...) Nema turske kuće bez musafa⁴⁷ i brojanice pa, gotovo, ni bez sahata.“⁴⁸ Nužno je naglasiti da je ovakva soba, tipična orijentalna soba, koja se mogla videti i kod srpske gospode, ali sa većim ili manjim razlikama. Ono što autorka primećuje da su sobe Turkinja šarenije u odnosu na sobe njihovih*

---

⁴⁰ A. Stjelja, *op. cit.*, str. 115.

⁴¹ Slamenjača koji se prostire po sećiji (uzdignuto sedište od daska) radi udobnijeg sedenja.

⁴² Vuneni četvorouglasti dušečić za sedenje; dugi vuneni madrac koji se prostire po sećiji.

⁴³ Sud posebnog oblika, napravljen obično od bakra u kojem se drži žeravica radi zagrevanja sobe, ili za podgrevanje skuhane kafe ili jela.

⁴⁴ Bakarni sud za vodu s uskim grlom na kome je kupast poklopac, i s dugim noscem.

⁴⁵ Ukrašena metalna čašica u kojoj stoji findžan, slična maloj vinskoj čaši sa nožicom.

⁴⁶ Polica.

⁴⁷ Kuran.

⁴⁸ J. Dimitrijević, *op. cit.*, str. 24.

hrišćanskih sugrađanki, kao i posedovanje islamskih relikvija. Ova autorkina tendencija upoređivanja provejava, u većoj ili manjoj meri, kroz čitavo delo.

Najveću pažnju prilikom opisivanja, Dimitrijevićeva posvećuje samom fizičkom izgledu Turkinja, tačnije njihovoj odeći, obući i drugim detaljima.

Ušavši u tajanstveni svet haremluka, autorka primećuje možda jednu od najosnovnijih karakteristika niških Turkinja, a to je da vole i neguju lepotu tela, i koliko im ona zaista znači.

Naša spisateljica takodje primećuje da iako je spoljašnji izgled veoma cenjen od strane Turaka, oni ističu i dušu, dobra duša je navodno u prvom planu, ali istina je malo drugačija: *...čini mi se, Turkinje prvo očara lepota tela i ruha, pa onda duše (...) i ako same vele da od njih boljih poznavalaca duše nema*⁴⁹. Pa čak i kada prose devojku, uvek naglašavaju da su bitni drugi činiooci, a ne sama fizička pojava: *“Kod Turaka je, kada traže devojku, tobože sporedno; njena lepota; a glavno: iz čije je kuće, od kog je roda”*⁵⁰. Činjenica je da je poreklo vrlo bitno, jer i pas kad se uzima pita se za poreklo, a kamoli devojka. Ali, kako je Dimitrijevićeva čula iz priča, ukoliko momak, koji prvi put vidi lice svoje izabranice nakon venčanja, shvati da ona nije nimalo lepa, oteraće je od sebe: *“Sirota hanuma, i venčana i odvedena, pa bez suda i puta, hajde natrag ocu. Zašto? Zato što nije lepa: Ne dopada se đuvegiji”*⁵¹.

Skopljanka koja je bila na gledanju i upoznavanju devojke koju želi isprobiti svom bratancu Ali-begu pripovedala je o Hajrije-hanumi, ali ne o njenom poreklu, već samo o lepoti mlade hanume: *„Jok, ovo nije na zemlji rođeno, no u džehenetu”*⁵² *izniklo među cvećem... ovo je melek*⁵³ *Jeste valla’, lepa je kao melek, i čista je kao melek*⁵⁴. Na njenom opisivanju lepote mlade Hajrije, mogli su pozavideti i najveći divanski pesnici toga perioda. Skopljanka do najsitnijih detalja opisuje fizički izgled devojke, vrlo kitnjasto i sa mnogo epiteta: *„A kad se jednom osmehnu, videh joj zube... jok zube, no dva reda sitna bisera! O kako joj lepo čelo! a nos! a usta!... Usta su joj krmzi*⁵⁵ *kutija puna istambulskoga ra’atlokuma, u koji je sasuto čitavo šiše*⁵⁶ *hak-đul-sua*⁵⁷ *! A kosa? Meka svila; pala je i duga; šiveta*⁵⁸ *joj pala niz punačka pleća a raspleteni krajevi njihni*

---

⁴⁹ J. Dimitrijević, *op. cit.*, str. 31.

⁵⁰ *Ibid.*, str. 27.

⁵¹ J. Dimitrijević, *op. cit.*, str. 27.

⁵² Raj.

⁵³ Anđeo.

⁵⁴ J. Dimitrijević, *op. cit.*, str. 26.

⁵⁵ Crveno.

⁵⁶ Boca.

⁵⁷ Prava voda od ruža.

⁵⁸ Ukrasni privesci na ženskim pletenicama.

dotakli joj se čak listova, što su onako brižljivo skriveni širokim i dugačkim šalvarama, (...) Kakve su joj ruke: lepe, male, uske; of prsti! of nokti! Nokti su joj kratki, okrugli, bojali⁵⁹; jagodice okrugle, bojali⁶⁰.

Prilikom fizičkog opisivanja u svom delu, autorka je najveću pažnju posvetila toaleti Turkinja. Pošto je prisustvovala velikom broju slavlja u kraćem vremenskom okviru, imala je priliku videti širok dijapazon raznoraznih odela bogatih i manje bogatijih kaduna, devojaka, pa i devojčica. U nemogućnosti da opiše gotovo svaku haljinu, autorka je opisala ono što joj je najviše skrenulo pažnju. Njena deskripcija je vrlo suptilna i objektivna bilo da joj je, kao emancipovanoj Evropljanki, prizor čudan, pa nekad i smešan.

Po njenim rečima, kod Turkinja lepota odevanja je sve i njoj pridaju veliki značaj: „*Bule mnogo paze na saglasnost: nikad u njih ruho plavo, a prlanta⁶¹ na glavi zelena, no sve jednako. Estetika im je poznata još kako*“⁶².

Kao što je već spomenuto, delo „Pisma iz Niša o haremima“ predstavlja pravu etnografsku riznicu. Prilikom istančanog opisivanja garderobe koje su turske žene nosile, današnji čitalac može dobiti sasvim ugodnu i vrlo preciznu sliku kako su Turkinje izgledale i šta su nosile u doba Osmanlijskog carstva na teritoriji grada Niša.

Turske žene su veliki ljubitelji gizdanja, gotovo da se u tome takmiče koja će biti raskošnije i bogatije obučena. Svoje bogatstvo i imućstvo pokazivale su garderobom i nakitom. Posebna pažnja poklanjala se vizuelnom utisku prilikom velikih religijskih svečanosti, ali i društvenim događajima kao što je venčanje i slično. Tkanina koja se koristila za izradu odela bila je najskuplja i najcenjenija kao što su svila, kadifa i čoha, vrlo živih i jakih boja, ili izuzetno šarenog dezena. Haljine koje su izrađivane od ovih materijala obično su bile izvezene srmom⁶³, zlatom ili čak i dragim kamenjem. Čak je i obući posvećena velika pažnja. Obuća je bila sačinjena najčešće od atlasa ili kadife, izvezena srmom i zakićena brilijantima. Drago kamenje, ponajviše biser, a kod imućnijih i drugo vredno kamenje, pa čak i dijamanti, koristilo se kao ukras na garderobi, nakitu, ali i u kosi.

---

⁵⁹ Kanirani

⁶⁰ J. Dimitrijević, *op. cit.*, str. 26.

⁶¹ Svetlucavi pokrov za glavu

⁶² *Ibid.*, str. 69.

⁶³ Srebro, srebrna žica

Ruho koje se u tom periodu nosilo delilo se na: a-la-turka (a la turque) ili a-la-franga (a la franque).

Narodno odelo ili a-la-turka sačinjavale su šalvare, k'sa-enteri⁶⁴ (kratka anterija) i uzun enteri⁶⁵ (dugačka anterija). K'sa-enteri je „...*haljina kroja kao i jelek: kratka je, jedva prelazi polovinu leđa, napred je mnogo izrezana, i bila bi baš kao jelek, kada ne bi imala rukava. Rukavi su joj široki, ubrani su na dva konca, ili sitne prevoje na ramenima i oko ruka, gde su im za ivicu pričvršćeni s tri prsta široki zaponci- zaponci su se priljubili uz ruku, zapučeni su na dva puca, provučeni kroz petljice napravljene od pamučna konca ili ibrišima. Jake nema, a optočena je, obično sva, širitom ili vezom. Šalvare se kroje kao suknya; dugačke su, a dužina im je svud jednaka; ozdo su sašivene, a ostavljeno je bez šava na oba kraja, koliko noga da se provuče (...) Mnogima su šalvare bile vezene zlatom: oko džepova, ostrog od pasa ša na niže za jedan ped, tako isto i napred, pa vezene su i dole oko nogavica. (...) Uzun enteri, ili kako je još zovu, čanta. Dugačka anterija je ista kao naša jutarnja haljina. Rukavi su joj uski, a prave se i široku (...) oko pasa je pritegnuta kolanom ili kušakom, a zapučena je do grla. Često puste da im se vuče za čitav aršin i više; one, u opšte, vrlo vole dugačak skut“⁶⁶.*

Među Turkinjama bilo je i onih koje su bile obučene a-la-franga: „*Nekoliko njih behu obučene jevropski. Ovo im odelo ne stoji dobro (...) Mnoge su ga pravile još pre sedam, osam, pa i svih deset godina, a još ga oblače: o bajramu, svadbi – jednom u godini. Obično je od svile pa i od kadife“*⁶⁷.

Pored svog objektivnog pisanja, autorka ne može a da ne primeti da im evropska odela nisu stajala i bila vrlo stara, kao i da su više predstavljala pomodarstvo, nego što je ukus i otvorenost ka novoj modi. Dok, s druge strane: „*Ruho a-la-turka beše, gotovo, u sviju taze, za ovo su ga veče pravile. U većini je svileno, a boje su najviše žive. Žuto, crveno i zeleno u duši je i u srcu svakoj muslomanki“*⁶⁸

Garderoba mlade Hajrije bila je najraskošnija. Beše obučena u svilu i kadifu izvezenu srmom i zlatom i ukrašenu biserima: „*Šalvare su bile duge i široke, a kako i ne bi, kada je u njih otišlo svile najmanje dvadeset aršina. Obukoše joj kratku kadifeli-entari-ju; i na njoj je mnogo*

---

⁶⁴ tur. kisa enteri.

⁶⁵ tur. uzun enteri.

⁶⁶ J. Dimitrijević, *op. cit.*, str. 71.

⁶⁷ *Ibid*, str. 71.

⁶⁸ *Ibid*, str. 71.

veza kao na šalvarama. Obaviše joj oko pasa kadifeli-kolan⁶⁹, izvezen srmom i žeženim zlatom. Na zlačanoj su mu pafti⁷⁰ dva goluba od dragog kamenja... I cipele su joj bile od čuvez kadife izvezene zlatom, potkićene drobnim biserom. (...) Na belom joj je grlu krupan biser. Bisera je bilo toliko da bi, kada bi ga prodala, mogla kupiti za onaj novac... Htedoh reći-Niš⁷¹.

Premda je Hajrija trebala biti najraskošnije obučena, jedna Carigradanka je uspela da je zaseni, toliko da je i sama Jelena primetila da je najlepše obučeno bilo upravo carigradsko devojče: „Najlepše od sviju. Haljina joj od teške crvene svile, po kojoj kao po duvku⁷² lepe Hajrije, trepere od zlata ruže i pupoljci. Sašivena je a-la-franga(...) Od belog joj atlasa cipelice, izvezene zlatom, potkićene biserom, stegle joj malene noge; dosad manjih ne videh (...)Nakit... pavta je kolanu od zlata, iskićena krupnim elmasom⁷³ i safirima. Dugi oboci⁷⁴ predstavljali su dvorogi mesec. Bilenzuke⁷⁵ su iskićene safirima, krupnim kao što je onaj jedanu prstenu, na domalom prstu leve joj ruke⁷⁶.

Što se tiče kose i frizure, podjednako im je posvećena pažnja kao i odeći. Od brižljivo negovane i mirisne kose spravljene su razne frizure koje su bile okićene dragim kamenjem, cvećem, sa toliko cveća da su podsećale na vrtove, perjem, trakama i drugim. Spisateljica je primetila da tačno postoji razlika između frizura koje nose žene, i onih koje nose devojke. Zajedničko im je bilo samo kindurenje. Kod žena: „Očešljane su razno (...) tutus; kosa je prikupljena svilenom trakom, a traka je vezana na temenu. No ova se, na temenu malo vidi; skrivena je dragim kamenjem i cvećem. A avrape? Podsećena kosa, kao što u nas nose devojčice, samo je ostavljena kraća, te hanumi, koja ih ima, ne kriju vrata ni malo. Neke su ih vezale trakom, a jedne imaju navrh glave šamijicu⁷⁷ (...) Napred isečenu kosu retko koja da je ukovrčila⁷⁸. Kod devojaka: „Najobičnije im je češljane dve pletenice; one su podignute, glava je vezana stambolskom šamijicom. Ili svilenom prlatnom; no pero nije prikupljeno kao u nas kada vežemo

---

⁶⁹ Pojas.

⁷⁰ Kopča na ženskom pojasu.

⁷¹ *Ibid*, str. 49.

⁷² Tanka koprena.

⁷³ Dijamant.

⁷⁴ Minđuše.

⁷⁵ Narukvice.

⁷⁶ *Ibid*, str. 68.

⁷⁷ Povezača, marama.

⁷⁸ *Ibid*, str. 72.

glavu: *ono je spušteno, ali ne dotiče se vrata, jer ove su šamijice male*⁷⁹. Devojčicama je kosa najčešće puštena: „...a smeđe vitice udarahu po plećima lepo bulče“⁸⁰.

Zulufi, kao jedan od najlepših delova kose, koji su budili uzdahe divanskih pesnika, krasili su lica niških Turkinja. Ali ne i kod svih.: *No gotovo polovina beše bez zulufa; i to, kako mi se čini, ne puštaše ih one što behu obučene, tobože, a-la-franga*⁸¹. Već u ovom periodu, počinje da se probija evropski uticaj kroz teške zidine skrivenih haremluka. Premda su Turkinje više nego vezane za svoju istočnu tradiciju i običaje, upliv zapadnog uticaja počinje da menja vekovima čuvanu kulturu.

Pojam lepote za turske žene iz Niša predstavljalo je belo lice, sastavljene obrve, često bojene kako bi izgledale tamnije, oči oivičene crnom surmom⁸² i sa mnogo mladeža po licu i vratu: *Žene su nabeljene, obrve im navučene, a na ivicama očnih zaklopca crni se sija-surma. Ni u jedne ne videh belih i zdravih zuba. Mnoge imađahu leden i to najviše nasred čela...*⁸³ „... „*Mlade praviše benove (mladeže), pa čak i tamo gde ih nemaju. Nad gornjom usnom, ispod oka stoji im lepo ben kao na čelu laden*⁸⁴. (53)

Prema običaju, samo se udate žene šminkaju, dok to nije slučaj sa neudatima: „*Nevesta nije do sada navlačila obrve, pa nije se ni belila ni metala surme na trepavice-jer ovo ne čine devojke, naročito kad su na udaju*⁸⁵.

Oči igraju veliku ulogu u definisanju lepote kod Turkinja. Kako im je lice kada izlaze van zidina svoga doma skriveno, oči su jedino što svet vidi i koje vide svet. Čak je i književnica to primetila: „*A što jes, jes: u kaduna, pa i u ružnih, oči su lepe*⁸⁶. Turkinje za svake oči imaju karakterističan naziv: okrugle oči su fildžan-đozler oči; bademaste, badem-đozler, a najlepše su one ma'mur oči (mamurne, sanjive).

Što se tiče ulepšavanja lica, u ovim opisima Dimitrijevićeva nije sasvim objektivna i rezervisana, naprotiv, jasno iskazuje svoje negodovanje u vezi sa time kako i zašto se Turkinje šminkaju: „*Nabeli joj Akila čelo, nos i lice, i to toliko, da joj koža izgledaše kao okrečen zid. Na*

---

⁷⁹ *Ibid*, str. 73.

⁸⁰ *Ibid*, str. 22.

⁸¹ *Ibid*, str. 73.

⁸² Boja u prahu.

⁸³ *Ibid*, str. 73.

⁸⁴ *Ibid*, str. 53.

⁸⁵ *Ibid*, str. 52.

⁸⁶ *Ibid*, str. 34.

*sred obraza, trouglasto, u obliku otvorene mahalice, ostavi bez belila; ta mesta oboji nekakvom kao krv crvenom bojom; pa usne nacrveni*⁸⁷.

Kako je bila gost u domovima svojih novih prijateljica, Jelena se trudila najviše da bude nemi posmatrač, te se trudila da ne skreće pažnju na sebe. Kako je bila emancipovana Evropljanka koja nije uobičavala koristiti šminku, to joj je bilo zamereno od strane turskih žena, kojima je bilo nedopustivo da međ svet idu nedoterane: „*Malko belice, pa veđice, pa na oči surme... Ama kosa! (...) Boja, k'na, što bilo, tike gledaj da si kosu sakriješ poskoro belu kosu*“⁸⁸. Spisateljici nisu prijali ovakvi komentari, a neki su je čak i vređali: „*Juzbašinica*⁸⁹ *mi poruči: „Turi si, berem, na akšam pudru; zira k'd si je žena kako erkek (muško), mlogo loše stoji*“⁹⁰.

Kako je Dimitrijevićeva opisivala fizičku lepotu Turkinja u vreme svečanih društvenih događaja, ne čudi količina pompeznosti i raskoši ruha i kićenja koja je pred njenim očima defilovala. U poslednjem pismu svoga dela, koje se odigrava godinu dana nakon završetka svadbe, Turkinje dolaze k njoj i opet se zapaža potreba za lepotom i doterivanjem, čak i usred dana kada se ništa važno ne zbiva. „*Obukle se: mlade žene nabelile, navukle obrve, metnule na oči crno surme i nakitile se; i devojke se nakitile, mnogo nakitile, te im glave nisu ličile na glave no na vrtove, jok ne- vrt je mnogo: ličile su na sudove pune cveća, što ukrašavaju stolove. Na čelu, gotovo svakoj, beše karaleden, a đerdanda*⁹¹, *sija-ben (na podvaljku crni mladež). Namirisale behu rubu miskom*⁹², *kosu amberom*“⁹³.

Turkinje vole gizdavost, lepotu tela i odeće, te većinu svog vremena provode u doterivanju. Objašnjenje za to je da su to bogate žene, koje imaju meku ruku neradnice, i svoje dane i noći provode unutar kaveza ispijajući kafe, družeci se međusobno i doterujući se, pošto nemaju nikakvih obaveza, pošto malo ili nimalo rade: „*Ta nije li im u rukama češće dahire nego pletivo i šav? Ali, jes: one plesti ne umeju; a čak tim je vele, mio isto kao i vez što je...*“⁹⁴. Za razliku od Srпкиnja, koje su u patrijarhalnom svetu supruge, majke, ali i domaćice, Turkinje su majke, a nadasve supruge.

---

⁸⁷*Ibid*, str. 96.

⁸⁸*Ibid*, str. 52.

⁸⁹ Kapetanica.

⁹⁰*Ibid*, str. 64.

⁹¹Ogrlica.

⁹²Mošusom.

⁹³*Ibid*, str. 121.

⁹⁴*Ibid*, str. 74.

5. Psihološki portret niških Turkinja

Prilikom opisivanja fizičkog izgleda Turkinja Dimitrijevićeva je bila vrlo objektivni pripovedač, međutim opisujući njihov unutrašnji svet koristi sasvim drugačiji pristup, pristup subjektivnog pripovedača koji čak iznosi i svoje mišljenje.

Već je predstavljeno koliko Turkinje vole i cene fizičku lepotu i koliko ulažu u nju, te nije čudo da se ponekad čini da su gorde i ohole, ali kako autorka u svom delu iznosi, one su vrlo osećajna i krhka bića: „*Inače su slabotinje. One ne mogu „tegljeti“ derte⁹⁵ dugo. Za čas padnu u prokleti uzun-hastaluk (dugačku bolest)*“⁹⁶. Hajrije-hanuma je zbog toga što se udaje za neljubljenoga puno i dugo patila. Druge hanume su znale za njenu bol i očekivale da neće dugo izdržati pod tim teretom tuge, te je jadnica posle godinu dana i preminula: „*Hajrija je muslomanka. Ne može on tegljiti derte; videćeš. No ona ih je jadnica dugo tegljila*“⁹⁷.

U ljubavi prema pesmi i satkanju osećanja u njoj, nema boljih od turskih žena koje padaju u sevdah: „*Ni jedne žene ne vole toliku pesmu, koliko muslomanke. No ne samo da je vole, one žive u njoj. Pesa im dušu hrani; a da li bi se moglo bez ovoga živeti*“⁹⁸. Pesme su im pune bola, čežnje i ljubavi, ali one se razgale upravo uz njih, a vole veselja, i po tome su bile poznate: „*Nekad u Nišu bio je za priču i „hamam“ i cela svadba, jer od niških harema ne može naći veseljih nigde*“⁹⁹.

Da, muslimanke vole, i vole svim srcem. U patrijarhalnom okruženju, one su veoma vezane za porodicu i mnoge stvari će učiniti upravo za nju nego za sebe: „*...kad ne mogu poći za onog koga mi srce voli, što ne bih učinila po volji duši koja bi za sreću moju i život dala, što ne bih obradovala milu majku svoju*“¹⁰⁰. Ne samo za svoju porodicu, već i one koje gledaju kao svoje

---

⁹⁵ Brige.

⁹⁶*Ibid*, str. 130.

⁹⁷*Ibid*, str. 140.

⁹⁸*Ibid*, str. 55.

⁹⁹*Ibid*, str. 57.

¹⁰⁰*Ibid*, str. 76.

najbliže, a nisu krvni rođaci: „Posestrime se vole iskreno, prijateljski, sestrijski, a ogovaraju se vrlo retko. Najčešće se posestrime, tj. sestime, još dok su male“¹⁰¹.

Što se tiče njihovih međusobnih odnosa, Turkinje su se družile i provodile mnogo vremena zajedno, ali tada se primećuje još jedna upadljiva karakteristika: zavist i ogovaranje. Spisateljica u putopisu, pored mekog srca, otkriva i tamnu stranu niških muhamedovkinja¹⁰²: „Opazeći dve hanume jednako obučene i nakićene: da su samo obične prijateljice krile bi jedna od druge ono što prave za svadbu kao zmija noge, jer su Turkinje sebične. Ako bi koja pohvalila ruho njene prijateljice, zavidela bi, podsmehnula bi se, ogovorila bi je. Zavist i ogovaranje, najglavnije su karakterne crte Turkinja“¹⁰³. Dok igraju igre oponašanja, smeju se ružnima, bogaljima i mentalno unazađenima, njihovoj pojavi njima smešnoj, ne misleći na to da li povređuju ikoga time: „Gledajući ih mislila sam: ah bule, bule! Da li znate šta radite? Zar nađoste sulude i hrome da im se smežete? Zar nađoste baš one koje žalite da im se podsmehnete?! Ne, ne! Koga žalimo ne možemo mu se podsmehivati. Vi im se ne podsmevate no se samo zabavljate njihovom nesrećom i ne misleći šta radit. Ne slutite da baš ovde u društvu vaš smeh para nekomu srce“¹⁰⁴.

Autorka, između ostalog ističe i da su vrlo religiozne: „Nepismene, a koliko znaju pričati o veri! Iz detinjstva im se sve jednako govori o veri; uliva im se u dušu strah i ljubav za Alaha, koji je silan i jedan jedini“¹⁰⁵. Toliko religiozne, da ukoliko smatraju da nešto vera nalaže, one se tome ne samo moraju povinuti, već i boriti se svim silama za to uverenje: „...jer kada one nešto dokazuju, uverovati ih o protivnom, bilo bi uzalud. To nije tvrdoglavost, već verovanje koje je tvrdo, da ih u njemu ne pokoleba niko“¹⁰⁶. Koliko su u svojoj veri jake, govori i činjenica da prilikom gubitka deteta, one neće plakati, jer dete je dar od Boga, koji im je dat, te ga i on ima pravo uzeti: „Greh je, vele, plakati za čedom svojim, jer Alah nam ga dao, Alah uzeo; a suza je roditeljska oganj-ona sagoreva dušu detinju. Pored bola što suzama zadaju roditelji miloj duši, neće im se ispuniti najsvetija želja: ne mogu videti čeda svoga na onome svetu. Zato se uzdržavamo od plača koliko možemo. Molitvom često utišujemo ljutinu, pa i tugu“¹⁰⁷.

---

¹⁰¹ *Ibid*, str. 78.

¹⁰² Izraz za Turkinje koji spisateljica koristi u delu.

¹⁰³ *Ibid*, str. 76.

¹⁰⁴ *Ibid*, str. 81.

¹⁰⁵ *Ibid*, str. 63.

¹⁰⁶ *Ibid*, str. 58.

¹⁰⁷ *Ibid*, str. 139.

Iz ovog se može videti koliko su velike i predane vernice, koje ljube i vole svoju prefinjenu veru, i povinuju se svim njenim zakonima. Ali ne baš svim. Premda su kafa i duvan zabranjeni Kuranom, one opet uživaju u ovim stimulansima u gotovo svakoj prilici: „*A đan'm gospoja kako ne piješ ništa što musaf¹⁰⁸ brani, da piješ kavu i tutun, još bi te više volele...*“¹⁰⁹.

Još od samog trenutka rođenja Turkinjama se na ime dodaje epitet koji jasno izdvaja one od soja: „*One su sve hanume (gospođe); sirotima kad'n. (...) Žensko dete čim dođe na svet i dobije ime, odmah mu se za ime ostrag zakači „hanum“, (naročito ako je begovo)...*“¹¹⁰. Gospodstvo igra važnu ulogu u životima tadašnjih dama, pošto su u tom duhu vaspitavane, one nastavljaju da ga neguju do kraja vremena. Ukoliko se neka hanuma zanese, te zaboravi na svoje manire, druge neće časiti ni časa da je podsete ko je i šta je: „*Neće biti ogovarane što su zaboravile žensko dostojanstvo, no tursko gospotstvo, jer hanume vele: „Čočekl'k je za Ciganke, izmećarke i alajke (trobinje) jok za hanume. Hanume neka si sedu, neka gledaju, piju tutun i, ako gim iskaju duše udaraju s's dlanovi, naka si, što vi gospoje vikate, uživaju; zira čočekl'k i han'ml'k (gospotstvo)-ič biva li?!“*“¹¹¹.

Ponekad, u svom gospodstvu mogu otići isuviše daleko, te time zaborave i na stvari koje se grehom smatraju. Begovica, znajući za ljubav između svog sina i Hajrije-hanume, odbila je da se mladi uzmu govoreći: „*Šta zboriš, hanum? Zar moje učeno dete da uzme nepismenu devojku?! Ona nije za Stambol, nego za Nišliju*“¹¹².

Jednom rečenicom, J. Dimitrijević je najveštije opisala dušu niških Turkinja i kompleksnost ličnosti koju one poseduju: „*O te ogovordžike, lukave i pakosnice; o te podsmevdžike, zlobne i spletkašice; te šaljive i vesele; gorde i ohole- koliko su dobre! Koliko znaju za zbilju! Koliko mogu biti prijatne! Koliko tuguju! Koliko žale bližnjeg svojega, kada je u nevolji!... teše ga, obilaze, pa hoće da ga pomognu i materijalno, ako zbog toga trpi, jer u srcima su im sve četiri Muhamedove zapovesti...*“¹¹³.

---

¹⁰⁸ Kuran.

¹⁰⁹ *Ibid*, str. 53.

¹¹⁰ *Ibid*, str. 87.

¹¹¹ *Ibid*, str. 94.

¹¹² *Ibid*, str. 40.

¹¹³ *Ibid*, str. 56.

6. Haremski običaji

Delo „Pisma iz Niša o haremima“ predstavlja pravu riznicu običaja koji su dugo vremena skrivani od očiju nevernika, i upravo objavljivanjem ovog dela, čitalac može da otkrije mnoge rituale koji su izvođeni unutar haremskih zidina.

U opisanim muslimanskim običajima, može se uočiti podela:

1. Običaji vezani za venčanje i svadbu
2. Običaji vezani za svakodnevni život

Običaji vezani za svadbu označavaju želju za harmoničnim brakom i da se mladenci ubuduće lepo slažu. Označavaju i težnju da mlada bude najlepša i najraskošnije obučena od svih hanuma pa makar ta oprema ne bila njena: „*No silan ovaj nakit ne beše sav Hajrijin. Ako je četvrtina njena-dosta je. U Nišu se nakit za nevestu uzima na zajam, u Solunu i Carigradu pod zakup. I ruho nije njeno. Običaj je da nevesta bude obučena što bogatije. Hanuma, koja pozajmljuje nevesti -teče duši sevap*¹¹⁴. *I da je sirota, bila bi bogato obučena*“¹¹⁵.

Uz svadbene običaje vezani su i običaji koji se tiču plodnosti neveste u želji da joj deca budu zdrava i lepa: „*No, ove šečerleme neće pojesti nevesta već kadune; kada bi ona od njega jednu trunčicu metnula u usta svoja – bila bi joj deca ćelava!*“¹¹⁶. Postoje i običaji koji se tiču rađanja sinova: „*...priđe jedna mladica, što ima muško dete na sisi, te zamuze mleko iz svojih nedara nasred temena: da ne bi ostala bez poroda, i da bi rađala mušku decu*“¹¹⁷. Muško dete je vrlo važan činilac u balkanskoj kulturi, pošto predstavlja buduću glavu porodice i nastavak loze, te ne čudi ambicija da nevesta samo rađa zdravu i mušku decu.

Jedan tradicionalni momenat skrenuo je pažnju našoj spisateljici, a to je da se vrlo mlade devojke, tačnije devojčice udaju: „*Videla sam ovu lepu devojčicu još u hamamu. Smešno mi je što joj napraviše haljinu sa skutom; ona je mala. Udata je. (...) Strašno! Slušala sam da se*

---

¹¹⁴Dobro delo koje zaslužuje božiju nagradu; nagrada za dobro delo.

¹¹⁵*Ibid*, str. 49.

¹¹⁶*Ibid*, str. 42.

¹¹⁷*Ibid*, str. 95.

muslomanke rano udaju, ali ovako... ¹¹⁸. Može se smatrati da je za Jelenu, kao emancipovanu i učenu ženu, bio pravi šok kada je saznala da je dvanaestogodišnja devojčica, koja sedi pred njom, zapravo već udata. Prilikom vršenja haremskih svadbenih običaja, u sobi se pored neveste nalaze i sve žene iz haremluka, devojke i deca. U izraz udavača, prema onome što je zapazila, uvrstila je pored devojaka i devojčice: „*Za vreme venčanja bile su u odaju i dve tri udavače, devojčice od dvanaest do četrnaest godina: njih je nevesta povukla za nos, a zeleni veo s njenog lica beše mali i na njihovim licima: da bi se brzo za njom udale*“ ¹¹⁹.

Što se tiče običaja koji su vezani za svakodnevni život, u delu je najviše pažnje posvećeno onim koje se razlikuju od srpskih.

Autorka je iznela činjenicu da se Turkinje gotovo nikad ne ljube već se grle, rukuju ili čine temena.: „*One se ne ljube ni o velikim praznicima, ni o najvećim svečanostima sa svojim prijateljicama, pa ni sa rođakama. Šta je u nas pri kakvu čestitanju ljubljenje, to su u njih zagrljaji i nežno pritiskivanje obraz na obraz*“ ¹²⁰.

Prilikom gozbe, na turskoj trpezi će biti postavljena svakojaka jela, koja se jedu prstima, a obično idu slatko i slano: „*Kod punice je ručao: jela je vele, bilo mnogo, i to: slatko pa slano, slatko, pa slano, itd*“ ¹²¹. Turkinje veruju da posle slatkog jela, treba ići slano kako se ne bi pokvario stomak. Dimitrijevićeva zamera na jednom turskom običaju vezanim za jelo, a to je podrigivanje: „*A podrigivanje?... Bih se kladila da se katkat nadmeću, koja će jače. Jedna mi pre par godina pričaše: U nekakvom memlećetu* ¹²², *kazuju, ovo se čini tako glasno, da se čuje čak u komšiluku. To biva namerno, da bi se znalo kako se dobro hrani, da bi se znalo da je sit, presit*“ ¹²³. Pored toliko gospodstva, manira i slično, eto imamo i te momente u njihovom ponašanju na koje srpski mentalitet ne gleda blagonaklono.

Ukoliko je neko u žaljenju zbog gubitka deteta naročito, cela zajednica saučestvuje u tom bolu: „*U nas je takoj, k'd umre mlado, pri njegovu majku će mu idu drugarice, ama neće da se obuču ni pa zakitu. (...) Kako mu k'erka umre, neje se se u komšil'k ač'k* ¹²⁴ *ni zasviralo ni pa*

---

¹¹⁸ *Ibid*, str. 77.

¹¹⁹ *Ibid*, str. 37.

¹²⁰ *Ibid*, str. 94.

¹²¹ *Ibid*, str. 111.

¹²² Država, zemlja, zavičaj.

¹²³ *Ibid*, str. 98.

¹²⁴ Otvoreno.

zapojalo; ako se svira 'el ti poje-sve javaš (polako), u kraj, da ona ne čuje da se još po više ne razžali, da mu se još po više ne razboli bolno mu srce. Srce mu je salte rana¹²⁵.

Kako je komunikacija između dvoje mladih gotovo nemoguća, pošto se dva sveta, muški i ženski, skrivaju jedan od drugog, ljubav uvek pronade svoj put. U turskoj kulturi postoji tačno propisan način na koji mladi tajno šalju poruke jedni drugima: „*Ćagat: sen'n derd'nden hič bir jerde durmam ra'at (hartija: s tvoga jada nigde nisam mirna), pirinač: akl'mdan čikmajs'n hič (pirinač: nikako mi s uma ne odlaziš), sač: al beni-kač (kosa: uzmi me-beži), ćeromit: đel đit (crep: dođi, idi), fesligen: sens'n ben'm eskiden (bosiljak: ti si moj-ili moja-odavno), šeboj: ićim'z bir boj (čeboj: jednakog smo statsa), nergiz: sens'n ben'm aziz (neven: ti si moj dragi), buđurdže: đel bana bu gedže (pasulj: dođi mi noćas), kireč: ja sev, ja vaz geč (kreč: ili voli, ili me se prođi), ćibrit: ben olmuš'm ifrit (palidrvce: postala sam gorostan i pakostan duh), sogan kabugu: đets'n kapim jununden tabudi (lukova ljuska: mimo moja vrata sanduk ti proneli)*“¹²⁶.

6. 1. Odnos Srpkinja prema haremskim običajima:

Imajući tu čast da prisustvuje običajima praktikovanim u haremu, a koji su joj bili i više nego strani, Jelena je bila samo posmatrač upijajući svaki detalj rituala izveden pred njome. U delu se može videti da su joj neki običaji bili čudni, možda i neukusni, ali to nikad nije odala svojim prijateljicama bulama, trudeći se da ih ispoštuje koliko god je to moguće.

Ne poznavajući običaje, spisateljica se često mogla naći u neprijatnim situacijama, ali joj je to bivalo oprošteno. Na svadbi nije bila jedina hrišćanka, dolazile su i Srpkinja iz Niša. Autorka je zapazila da, za razliku od nje, *videlo se da znaju adet turski...*¹²⁷.

Autorkino viđenje Turkinja i njihovih običaja, najbolje je uočeno kad je sa sobom pvela svoju prijateljicu, ženu oficira.

Posmatrajući svadbene običaje, gospođa oficirka se nije trudila da sakrije svoje viđenje običaja: „*Ona isprva, gledajući bule i njihove običaje osmejkivaše se, a posle se glasno smejaše, pogurkivala me za svašta, a ja sam ćutala, pravila sam se nevesta (...) Kako mogu da se ne smejem ovom čudu i varvarizmu?*“¹²⁸. Jelena je kao pravi kospomopolita, što je i bila, bila na visini svoga

---

¹²⁵ *Ibid*, str. 116.

¹²⁶ *Ibid*, str. 132-133.

¹²⁷ *Ibid*, str. 89.

¹²⁸ *Ibid*, str. 92-93.

zadatka i dala odgovor koji predstavlja težnju svakog istraživača: „*A ko ljubi i čuva običaje svoje vere i naroda kada je daleko od svega svojega-lepo je*“¹²⁹.

Kao emancipovana žena od manira, ona Turkinje smatra necivilizovanim ženama, a sebe i sebi sličnima, boljim od njih: „*Pa one ne znaju čaršijski red, nisu civilizovane, zato se nećemo ugledati na njih, rekoh ozbiljno*“¹³⁰. Mada, ne smatra sve niške Turkinje necivilizovanim: „*Pa i ova devojka je civilizovana, jer govori svakom vi, a francuski zna, kako sama veli, „par-fetman*“¹³¹.

Naravno, bilo je i trenutaka gde je Dimitrijevićeva izgubila svoj objektivni stav naučnika i reagovala kao običan čovek, te se sa svojim prijateljicama skriveno smejala našmikanoj Hajrije koja je podsećala na lutku sa vašarskih kolača: „*Sve se uzesmo smejati zaklanjajući mahalicama usne*“¹³².

Takođe, nije želela biti viđena u javnosti sa muslimankama. Ona jeste bila istraživač koji je izučavao haremske adete, ali je pre svega bila ponosna Srpkinja koja je nadasve volela svoj narod, mada je primetila da su i Turkinje same takve: „*Hvala Bogu! Izgovorih nameštajući se dalje od prozora, da me ne bi kogod video. Zazor me je proći s bulama ulicom usred dana, a kamo li sad. I moja prijateljica stidela se. Pa ovo je i kod bula, opazila sam poodavno*“¹³³.

---

¹²⁹ *Ibid*, str. 93.

¹³⁰ *Ibid*, str. 93.

¹³¹ *Ibid*, str. 93.

¹³² *Ibid*, str. 107.

¹³³ *Ibid*, str. 101.

7. Odnosi prema sredini

U zatvorenom haremskom mikrosvetu, koji se u potpunosti razlikuje od spoljnog sveta, vladaju drugačija pravila ponašanja koja su striktno utvrđena mnogo pre dolaska Dimitrijevićeve u Niš i koja se razlikuju od onoga na šta je naša spisateljica, kao evropska feministkinja, navikla.

7. 1. Muško-ženski odnosi

Još od detinjstva u strogo patrijarhalnoj porodici, mlada Turkinja se uči da je muškarac, otac, glava kuće, hranitelj, onaj koji traži njenu poslušnost i pokornost, a bogami i osoba prema kojoj se ima strahopoštovanja: „*U njoj je starac, beg¹³⁴, zapovednik, a svi ukućani, od njegove stare hanume do male unuke Alise slušaju ga, poštuju, pa, bogme, i boje ga se. Zar bi njegova hanuma učinila nešto to beg ne voli?*“¹³⁵.

Od trenutka udaje, ona ostaje kćer, ali više ne pripada svojoj porodici, već poput neke otkupljenje dragocenosti, prelazi u ruke svog novog vlasnika: „*Kako je venčana Ali-begova je. Njena majka i rod njen čuvaju već šest nedelja tuđe blago, i čuvaće ga donde dok ne dođu po njega oni – čije je*“¹³⁶. Uloga zaštitnika jedne Turkinje prelazi sa oca na njenog supruga. Premda ne samo na supruga, već i na njenog svekra, devera, tačnije svake muške glave koja se nalazi u, sada već, njenom novom domu: „*Hajrija je svekra poljubila i u ruku i u nogu, devere u ruku*“¹³⁷. Ovim činom pokazuje svoju poniznost pred svojim novim čuvarima.

---

¹³⁴ Gospodin.

¹³⁵ *Ibid*, str. 21.

¹³⁶ *Ibid*, str.47.

¹³⁷ *Ibid*, str. 103.

Žena je pasivna ličnost u ovom mističnom svetu. Ona je dragulj koji se skriva od tuđih pogleda, da bude majka naslednicima loze i da bude ona koja će biti lepa i prijatna oku svoga supruga: „*Ako iska žena da mu muž bude dogru (prav, veran), treba da se malko duzleniše¹³⁸ k'd ga čeka na ručak ja na večeru*“¹³⁹. Koliko je duboko ukorenjena ova tradicija, najbolje se vidi na primeru kada mlada Hajrije, premda odlazi za onog koga ne ljubi, opet oseća potrebu da kada je prvi put vidi, da je vidi lepu, doteranu i nagizdanu: „*Pusta želja za dopadanjem! Sve kade: „Zavali¹⁴⁰ Hajrije hanum polazi za nedrago“, a ona gle koliko mu se ugađa! Ne dopusti da joj se metne tel¹⁴¹ dok se lepo ne pogleda u ogledalo*“¹⁴². Jer da je lepota važna stvar, to je već poznato, mnoge su mlade oterane od strane svojih muževa, zato što nisu bile po ukusu đuvegije, a biti raspuštenica je veliki teret i beleg koju je morala, ne samo mlada hanuma nositi, već i njena porodica.

Da muškarac i žena nisu jednaki na ovom svetu, govori činjenica da su Turkinje toga vrlo svesne i da dobro poznaju svoj položaj u društvu. Začuđuje činjenica koliko su samo lako prihvatile ulogu, opravdavajući je uz svetu knjigu da je Bog hteo da muškarac i žena budu jednaki, stvorio bi Evu od Adamove glave a ne rebra. Ukoliko muškarac napusti svoju suprugu, dužan joj je platiti hranu za tri meseca, i onda svaka njegova dužnost prema ženi prestaje. A, ako se desi da žena ostavi muža, stvari su malo drugačije. Premda više nije njegova žena, i dalje je njegovo vlasništvo: „*Muškarac u braku, ukoliko je otera dužan je da joj da novca za hranu za tri meseca, a ukoliko ga supruga ostavi: Čak ako bi se zainatio, mogla bi ostati neudata dokle god je on živ: jer venčanja joj u ovom slučaju nema, dokle joj ga on ne odobri*“¹⁴³.

Žena u kući tačno zna svoje mesto i šta joj je činiti, njeno zaduženje je da vodi brigu o domu i o svom mužu, da ga bude uvek zadovoljan i srećan, kako bi i on bio takav prema njoj: „*Pešin (prvo) da je kuća čisto, ta k'd si dojde u njuma čovek, evsahibi (domaćin), da si najde tuj rahat'l'k (odmor); poslen: da si je žena čisto, a k'd se digne na noge da peričeka evsahibiju, da su mu na obraz đulovi, oniji đulovi, što napraju da si čovek zabra i za č's-brigu, i da si najde u kuću*

---

¹³⁸ Sređuje.

¹³⁹ *Ibid*, str. 52.

¹⁴⁰ Jadna, sirota.

¹⁴¹ 1. tanka žica, 2. zlatna ili srebrna žica za vezenje.

¹⁴² *Ibid*, str. 98.

¹⁴³ *Ibid*, str. 36.

*hak-ra'atl'k (pravi odmor). Tija su đulovi, eli kako ga vi vikate, ruzice (ružice), na ženini obrzi-smejanje*¹⁴⁴.

Muslimanka je prihvatila svoju podređenu ulogu i oseća strahopoštovanje prema svom zaštitniku. Ipak nije uvek tako. Upoznavajući muhamedovke i slušajući njihove priče, Dimitrijevićeva je otkrila i drugu stranu medalje.

Turci čuvaju i vole svoje hanume, otud i tolika ljubomora i želja za zaštitom i čuvanjem u zlatnim kavezima. O nasilju nad kojom ženom, nisu se ispredale priče: „*Nisam čula da je koju muž istukao*“¹⁴⁵. A izraz „zao kao Turčin“, nalazi smešnim ukoliko se tiče odnosa prema turskim gospođama, jer neke se čak i ne plaše svojih suprug: „*Da li se boje svojih muževa? Kako koja. Čak ima i takvih koje muževima podviknu*“¹⁴⁶.

Turkinja je kao supruga i majka vrlo voljena od strane svog izabranika. Pošto su sklone veselju, više no radu, one će za izgovor češće koristiti loše zdravlje i raspoloženje nego li da izvršavaju svoju obavezu. Muškarac će tada priskočiti u pomoć, bez obzira na čvrstom patrijarhalnom stavu da samo žena obavlja poslove oko kuće: „*Otac čisti grašak; sin prostire pelene. (ko zna, možda ih je i oprao, da mu se ne zamuču hanuma) Ocu ni brige; sin se zastide i reče: H. Hanum (njegova žena) ima lupavicu (valjda lupanje srca), pa ne mož da diza ruke na gore: ete za onoj ja rabotim njegovo rabotu*“¹⁴⁷.

7. 2. Odnos Turkinja prema hrišćankama

Turska oholost i gordost je najuočljivija upravo pred hrišćanima, premda je zemlja slobodna, oni Srbe i dalje tretiraju kao nižu klasu, jer tako je bilo od davnina i do tog trenutka ostao je običaj: „*One ne mogu lako smetnuti s uma gospostva svojega, naročito pred nemuslimankama; ne mogu ga smetnuti-jer neprestano misle na njega. Ono im čak načini da su neiskrene: jer kojoj god da se obratiše neke od naših gospođa s kakvim pitanjem, svaka tiho, gotovo nečujno izusti: Nje znam srpče (srpski)*“¹⁴⁸.

Ljubljenje ruke je jedan običaj kojim se ukazuje poštovanje i naklonost, dok je rukovanje samo formalni način pozdravljanja i nema istu težinu. Niške Turkinje neće celivati ruku onima

---

¹⁴⁴*Ibid*, str. 52-53.

¹⁴⁵*Ibid*, str. 128.

¹⁴⁶*Ibid*, str. 128.

¹⁴⁷*Ibid*, str. 128.

¹⁴⁸*Ibid*, str. 89.

koji ne pripadaju njihovoj veri, time ne samo da ne ukazuju poštovanje prema nemuslimanima generalno, nego čak ni prema nemuslimankama koje poznaju i cene: „Dovedoše je meni. Ne htede mi poljubiti ruke-rukova se (...) Mi te milujemo; a nevesta pa kol'ko te miluje-mani se, ama znaš, neje si adet... Pogađam, nije adet da ljubite ruku... kako nas ono vi zovete? Tako si je od eskizeman¹⁴⁹“¹⁵⁰. „S hrišćankama i mojsijevkama rukovala se, ne gledajući, što među nama beše i starih“¹⁵¹.

Spisateljica to primećuje, te se jada svojoj prijateljici, u njenom pripovedanju može se osetiti tuga, ali i rezignacija: „Tako je, sevđuli¹⁵², one su mnogo ohole. A zašto? Zato što drže da ih je njihova narodnost, tj. ne narodnost (o ovome se i ne zbori) no vera digla, uzvisila, te su visoko-stoje nad svima, koji ne veruju ovu čistu i, kako mi ono jedna reče, tanku veru, koji nisu hak-dinli (pravoverni)“¹⁵³.

Gospodsko držanje nije prema svakom, naša književnica je primer tome: „No one nisu ovakve uvek i naspram svakoga. Eto, baš poznajem da mene mnogo miluju, a gospođu Kaju još više“¹⁵⁴. Ne samo da su je zavoleli i pustili da uđe u haremluk, dozvolili su joj da o tome piše svojoj prijateljici, a na taj način otkrije sve ono što su Turkinje dugo vekova skrivale: „Bule me stare, pa i mlade mnogo miluju. Ljubav i velika poverljivost njihova učinile su da sve vidim; a ja ću sad biti prema njima indiskretna!“¹⁵⁵.

Još jedan primer u kojem se može uočiti da Turkinje, kada prihvate nekoga kao svoga i da ga vole istom jačinom, jeste kada je Jelena došla kao nepozvan gost na venčanju. Premda je bila svesna da se prema nezvanom gostu ne ponaša gostoprimaljivo kako dolikuje, iznenadila se ishodom: „Dočekaše me tako lepo kao da su me pozvale limunom iz bakče cara careva“¹⁵⁶.

---

¹⁴⁹ Od davnina.

¹⁵⁰ *Ibid*, str. 51.

¹⁵¹ *Ibid*, str.58.

¹⁵² Dragi, draga.

¹⁵³ *Ibid*, str. 89.

¹⁵⁴ *Ibid*, str. 89.

¹⁵⁵ *Ibid*, str.17.

¹⁵⁶ *Ibid*, str.32.

8. Zaključak

U svojim radovima Jelena Dimitrijević nam pruža opise do najsitnijih detalja podstaknute njenom znatiželjom kao i dobrom voljom da objasni i približi čitaocu laiku samu suštinu određenih mesta, događaja, nosilaca kulture ili bilo čega drugog što bi rešila da detaljnije proučava. Ovim proznim delom u obliku pisama, ona prenosi nama, neupućenima, jednu potpunu sliku satkanu od tačne lokacije na kojoj obitavaju ličnosti uz čije dopuštenje i saradnju dobija i psihološki i fizički profil do tada mistifikovane istorije turskih žena. Uz to nam je, poklanjajući svoje oči i uši, omogućila jedno putovanje kroz njihove manire, tradiciju i običaje na koje se retko koji hrišćanin toga, a i ovoga doba, da usuditi da se otisne.

Otkrivajući misterije života niških Turkinja u haremlucima, Jelena se fokusira na pripovedanje o svadbenim običajima koji se vrše skriveno od očiju muškaraca kao i nevernika, ali istovremeno ona opisuje same Turkinje, njihove fizičke i karakterne crte, kao i odnose sa ljudima oko njih. Shodno tome, ona pruža vrlo iscrpnu sliku starog i skrivenog Niša, kao i mikrosvet koji u njemu obitava.

Autorka daje vrlo objektivan i detaljan prikaz fizičke lepote i gracioznosti turskih žena, kao i trud koji one ulažu ne bi li njihov spoljašnji izgled bio zanosniji i raskošniji u odnosu na druge žene. Kao i u samoj strukturi haremluka, pravila su više nego poznata, a kodeks oblačenja, frizure i šminke se poštuju do najsitnijih detalja.

Sa druge strane, prilikom psihološkog opisivanja, Dimitrijevićeva nije bila toliko objektivna, već je njena subjektivnost dolazila do izražaja. Opisujući dušu Turkinja, ona iznosi njihove vrline poput velike emotivnosti koju iskazuju pesmom, ljubavi i nesebičnosti i podrške

prema svojim bližnjima. Isto tako iznosi i tamnu stranu njihovih srca, osobine poput ljubomore, zavisti, ogovaranja, spletkarenja i oholosti. Nadobudnost se u najvećoj meri uočava u interakciji sa hrišćankama, pred kojima se, iako više Osmanlije nisu vladari na srpskom tlu, ponašaju kao gospodari, i u svakoj prilici se trude da to pokažu.

Suprotno njihovoj hladnoći prema nevernicama, njihova pokornost muškarcu i pasivnost da vode samostalni život, još jedna je od njihovih karakternih osobina. Turska žena je pokorna muškarcu, najpre svom ocu i bratu, a nakon udaje svome suprugu i njegovoj porodici. Premda se muška dominacija uviđa na svakom koraku unutar turskih mahala u starome Nišu, nijedna Turkinja nije trpela torturu svoga supruga, ona je samo skrivena i ljubomorno čuvana, ali ne i ugrožena.

Turska žena u Nišu, je dragoceni brilijant koji se skriva od svih. Ona svoje vreme provodi ulepšavajući se, kako bi zadovoljila svoga supruga-hranitelja i družeći se sa drugim hanumama sa kojima će upoređivati sebe, pa i druge žene, a zatim se međusobno ogovarati uz kafu i pesmu, sećajući se svoje mladosti i lepote koja prođe.

Jelena Dimitrijević spada u prve ženske književnike na tlu Srbije i njena dela odišu zainteresovanošću za samu tematiku žene, ženskog sveta, svakodnevnice jedne žene i sl. Primer toga je njeno prozno delo *Pisma iz Niša o haremima* u kome opisuje turski ženski mikrosvet na jednom arhaičnom jeziku koji obiluje kako afirmisanim turcizmima, tako i turskim rečima transkribovanim da odgovaraju srpskom jeziku. Za ove tuđice autorka u referencama unutar dela daje objašnjenja i time doprinosi turkologiji u amaterskom smislu. Time se može zaključiti da je sama književnica, koja poznavala turski jezik i kulturu i običaje, bila turkolog.

Za kraj bi želeli da pomenemo da je Jelena Dimitrijević bila kosmopolita, ne samo zbog posredovanja u odnosima i istraživanja kulture Turaka, već i zbog proputovanja celog sveta i omogućavanja čitaocima iz Srbije da zajedno sa njom putuju i otkrivaju nove zemlje i kulture.

9. Literatura

1. Vujaklija, Milan: *Leksikon stranih reči i izraza, treće izdanje*, Beograd, 1980.
2. Dimitrijević, Jelena: *Pisma iz Niša o haremima, Đul-Mrikina prikažnja*, Niš, 2013.
3. Jovanović, Jelen: *Niš i Nišlijke u prozi Jelene Dimirijević*, u: Dimitrijević, Jelena: *Pisma iz Niša o haremima, Đul-Mrikina prikažnja*, Niš, 2013.
4. Peković, Slobodanka: *Jelenina pisma*, u: *Pisma iz Niša o haremima*, Beograd, 1897.
5. *Rečnik srpskohrvatskoj književnog jezika, knjiga šesta s-š*, Matica Srpska * Matica Hrvatska, Novi Sad * Zagreb, 1990.
6. Stevanović, Gorana: *Prvi svetski rat iz ugla srpskih umetnica*, Istorijske sveske, 16, Andrićgrad, 2015.
7. Stjelja, Ana: *Jelena J. Dimitrijević – tragom prve priznate srpske književnice*, Književna istorija, 147, Beograd, 2012.
8. *Türkçe sözlük*, 11. baskı, Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
9. Škaljić, Abdulah: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo, 1966.

Neobjavljena literatura:

1. Stjelja, Ana: *Elementi tradicionalnog i modernog u delu Jelene Dimitrijević*, neobjavljena doktorska teza, Beograd, 2012.

